

## Від упорядників

Цей спеціальний випуск альманаху *Ruthenica* присвячено Олексію Петровичу Толочку з нагоди його 60-річчя і підготовлено на знак пошани і вдячності за його постійну масштабну дослідницьку й організаційну працю у царині студій середньовічної (і не тільки) історії Східної Європи.

Олексій Петрович є членом-кореспондентом Національної академії наук України, керівником Центру досліджень історії Київської Русі в Інституті історії України, а головне — інтелектуальним лідером середовища дослідників Русі, сформованого в Україні довкола Центру. Наукові інтереси вченого стосуються, без перебільшення, усіх ключових тем, пов'язаних із Руссю: від передісторії до ідейних змагань за її спадщину у модерну добу. Їх розкрито у книжках Олексія Петровича, кожна з яких викликала інтелектуальний резонанс.

Перша монографія вченого «Князь у Давній Русі: влада, власність, ідеологія» (1992), присвячена статусу князя у суспільстві Русі XI–XIII ст., може вважатися стартом «нової політичної історії» Русі, побудованої на перегляді юридичних і соціологічних схем та посиленій увазі до культурно-антропологічних контекстів влади. Джерельні основи соціальної історії Русі Олексій Петрович переглянув у книжці «Коротка редакція Правди Руської: історія тексту» (2007). Історик дійшов аргументованого висновку, що традиційно авторитетна серед дослідників коротка редакція *Руської Правди* є не найдавнішою пам'яткою руського права XI ст., а конструктором новгородського книжника XV ст.

В іншій праці — «“Історія Російська” Василя Татищева: джерела і повідомлення» (2005) — дослідник встановив справжній статус «повідомлень» Василя Татищева, винахідливого історика XVIII ст., якого вважали простим компілятором давніх текстів. Татищевські «повідомлення», нібито взяті з «загиблих літописів», довгий час визначали академічний погляд на Русь. Олексій Петрович довів їхню фіктивність і розкрив «майстерню» історика, демонструючи взірць джерелознавчого аналізу і роботи з наративом. Результ-

татом критики власне давньоруського історичного твору — *Повісті временних літ* — стала нова пропозиція дослідити походження та заняття воєнно-торгової спільноти «русь» IX–X ст. без опори на літопис початку XII ст. і лише за синхронними свідченнями. Цей задум майстерно втілено у книжці «Нариси початкової русі» (2015).

Історичний образ пізнішого явища — Галицько-Волинського князівства XIII ст. — визначений іншим нарративним джерелом — *Галицько-Волинським літописом*. Перечитуванню і коментуванню цього тексту присвячена колективна монографія «Галицько-Волинський літопис: текстологія» (2020), ідейним натхненником, редактором і основним автором якої став Олексій Петрович.

Інтерес вченого до творення образів Русі у різних історичних культурах відбився у низці проєктів, зокрема у гарвардському виданні *Густинського літопису* (2013), що стало 11-м томом у серії «Harvard Library of Early Ukrainian Literature». У передмові Олексій Петрович помістив не лише огляд списків твору, а й зразкове дослідження джерел, датування та ідеології визначної пам'ятки української історіографії XVII ст. Уявленням про Русь від Петра Могили до Михайла Грушевського присвячені розділи книжки «Київська Русь і Малоросія у XIX столітті» (2012), вдало поєднані темою культурного і наукового «відкриття» Русі у XIX ст. Це «відкриття» стало ґрунтом для українського і російського національних проєктів, що конкурували за право власності на киеворуське минуле.

Ідеї та підходи Олексія Петровича втілено також у численних статтях. Будь-хто знайомий з ними не може не засвідчити, що кожна його праця «малого жанру» містить відкриття й цінні спостереження, що змінюють уявлення про ту чи ту ділянку історичного знання. Згадаймо, наприклад, деконструкцію традиції про «Нестора-літописця», замітки з історичної топографії Києва або критичні зауваження щодо заснування Софії Київської.

Якщо оглянути студії Олексія Петровича загалом, стає очевидним їхнє фундаментальне значення для дисципліни, що вивчає «Київську Русь» та пов'язані із нею сюжети. Завдяки цим студіям дисципліна переживає свій «ранкеанський поворот» і привчається будувати висновки про давньоруське минуле на ґрунті ретельного з'ясування компетенції джерел.

Поява представленого до уваги читача збірника стала можливою завдяки двом блискучим проєктам Олексія Петровича. Перший з них — це *Ruthenica*, альманах середньовічної історії та археології Східної Європи, що його він заснував разом із Володимиром Михайловичем Ричкою. *Ruthenica* стала першим в Україні і провідним спеціалізованим періодичним виданням з киеворуської тематики, яке одразу здобуло визнання у науковому світі.

Другим творінням Олексія Петровича, без якого цей збірник був би неможливим, є Семінар при Центрі досліджень історії Київської Русі. Впродовж років Семінар змінював формат. Але незмінними лишаються його

принципи: вимога сумлінного джерелознавчого аналізу, увага до методології дослідження, формулювання максимально достовірних тверджень про минуле та уникання гіпотез-фікцій.

Авторами статей збірника *Seminarium* є учасники й гості Семінару останніх років, колеги й учні Олексія Петровича. Запропоновані матеріали — це ті студії, з якими вони виступали або могли б виступити на Семінарі. У своїх текстах автори прагнули втілити досвід, здобутий у колективних обговореннях і щедрих порадах голови Семінару. Наскільки це їм вдалося, судити читачам, але в першу чергу — шановному Ювіляру.